

Editörler: Prof. Dr. Ferruh AĞCA - Doç. Dr. Adem KOÇ

**X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI**

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

**X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ
TÜRKÇE SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI**

Editörler

Prof. Dr. Ferruh AĞCA - Doç. Dr. Adem KOÇ

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO: 312

X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU

BİLDİRİ KİTABI

Editörler:

Prof. Dr. Ferruh AĞCA – Doç. Dr. Adem KOÇ

Eskişehir

2019

Atebetü'l Hakayık'ın Basılışının 100. Yıldönümü Adına

X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU

17-19 EKİM 2018

ESKİŞEHİR

TİKA

**SİVRİHİSAR
BELEDİYESİ**

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

İbrahim ŞAHİN <i>Modern Türkçenin Doğuşu ve Tanzimat Romanı</i>	1462
İbrahim ŞAHİN - Ghadeer BAREM <i>Dil Politikası Uygulamaları Çerçevesinde Telafer Etnotoponimleri</i>	1469
Savaş ŞAHİN <i>Türkmen Türkçesinde Zaman Anlatan Sözcükler ve Yapılar Üzerine</i>	1478
Serkan ŞEN <i>Türkçe Giyim Kuşam Söz Varlığının Deyimlerde Kullanımı - “Esvaplı Deyimlerimiz”- ...</i>	1487
Mustafa ŞENEL - Zeynep KARAÇALI <i>& İşaretine Türkçe Karşılık Bulabilir Miyiz ?</i>	1500
Fatma ŞENYÜZ <i>Ermeni Harfli Kıpçakçada –dAş Eki Üzerine</i>	1506
Rabia Şenay ŞİŞMAN <i>Bir Müştak Baba Şiiri'nin Ontolojik Analizi Bu Yöntemin Dil Öğretimine Getirileri</i>	1512
Zelfira ŞÜKÜRCİYEVA <i>İsmail Gaspıralı'nın Kaleminden Ortak Türk Dili</i>	1521
Maral Annayevna TAGANOVA <i>Türkolojide -rAk/-rAk Eki Üzerine</i>	1525
Ali TAN <i>Kazak Türkçesinde İki Sıfat-Fiil Eki: -mAytIn/-mAytugın</i>	1540
Hatice TATGİL <i>Türk Çocuklarının İki Dillilikten Doğan Problemleri ve Bu Problemlere Yönelik Çözüm Önerileri</i>	1546
Mesut TEKŞAN <i>Yahya Kemal'in Kaleminden Türkçeye Dair</i>	1552
Nezir TEMUR - Aliye DUMAN <i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretim Süreçlerinde Temel Motivasyon Unsurları</i>	1560
Turgut TOK <i>Kadim Balkan Kavmi Goralıların Dili Gorançe Üzerine Bazı Tespitler</i>	1568
Turgut TOK - Yulia TARASIUK <i>Ukraynada Türkçe Öğretiminde Noktalama İşaretlerinin Kullanımında Görülen Özellikler</i>	1578
Yaşar TOKAY - Nurdan BESLİ <i>Albert Bobowski (Ali Ufkî Bey)'in Grammatica Turcico Latina (1666) Adlı Eserinde XVII. Yüzyıl Osmanlı Konuşma Diline Ait Örnekler</i>	1585
Selahattin TOLKUN <i>Türkçede Nadir Görülen Bir Kelime Türetme Yolu: Eklerin Kelimeleşmesi</i>	1596
Funda TOPRAK <i>Yunus Emre'de Ticaret İle İlgili Metaforlar</i>	1611

KAZAK TÜRKÇESİNDE İKİ SIFAT-FİİL EKİ: -mAytIn/-mAytugn¹

Dr. Öğr. Üyesi Ali TAN
Mersin Üniversitesi / Türkiye
alitan@mersin.edu.tr

1. -mAytIn, -pAytIn

Kazak Türkçesinde ünsüzle biten kelimelere -atın/-etin; ünlüyle biten kelimelere ise -ytIn olarak gelen bu sıfat-fiil ekinin, taradığımız metinlerde daha çok -mA- olumsuzluk ekiyle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bu eserdeki kullanımı dikkate alındığında, daha çok olumsuz yapıda yer alan bir ek olduğu görülmektedir.

Ek, olumsuzluk ekinin üzerine gelen zarf-fiil eki ve ardından tur- fiilini almıştır. Zarf-fiil eki olan -U, bu yapı içinde düşmüş ve kendinden önceki yardımcı ses -y-, bu ekin görevini üstlenmiştir. Ardından bu yeni oluşan -y zarf-fiil eki, -mA- ekiyle birleşip -mAy olarak bilinen eki oluşturmuştur (-mA-y-U > -mAy). Özellikle Çağatay Türkçesi döneminde bu olumsuz yapıyla oluşturulan zarf-fiil ekleri sıkça görülür.-mAy, -mAyIn ve -mAstIn (burun) ekleri benzer özellikte eklerdir. -mAy zarf-fiil ekindeki y, kalıplaştığı için üzerine araç durumu ekini alarak -mAyIn biçiminde genişlemiştir. -mAstIn eki de olumsuz geniş zaman ekinin kalıplaşmasıyla sıfat-fiil eki gibi düşünülmüş ve üzerine çıkma durumu ekini alarak yeni bir zarf-fiil eki oluşturmuştur.

Yukarıda bahsedilen bu oluşumlar, Kazak Türkçesindeki -mAytIn ekinin oluşumunda da görülür. Kırgız Türkçesinde olduğu gibi tur-/turur'un kalıntısı olan -t, 3. teklik kişi şimdiki zaman çekiminde karşımıza çıkar. Aslında Kazak Türkçesinde üçüncü kişide kullanılan ek -dI biçimindedir. Burada karşımıza çıkan yapı ise bizce Kırgız Türkçesi etkisiyle gelişme göstermiş bir yapıdır. (-me-y-U tur- > -mAytur > -mAyt). Bu yeni oluşan yapı kalıplaşmış bir isim gibi, sıfat-fiil gibi kullanılır olmuş ve ardından üzerine araç durumu ekini alarak -mAytIn yapısını oluşturmuştur.

Kazak Türkçesindeki bu ekin aşağıdaki biçimde oluştuğunu düşünmekteyiz.

Eklerin Asıl Hali	Eklerin Son Hali
-mA-: Olumsuzluk eki	me-y-ü tur-ı-n > me-y-t-in
-y-: Yardımcı ses	öt-pe-y-ü tur-ı-n > öt-peytur-ın > ötpeytin
-u: Zarf-fiil eki	
tur-: Yardımcı fiil	> -mAytIn/-pAytIn
+I+: Bağlantı ünlüsü	
+n: Araç durumu eki	

Kazak ve Kırgız Türkçesinde ünlüyle biten fiillere gelerek şimdiki/geniş zaman çekimi sağlayan -y ile oluşturulmuş bu zarf-fiilli yapı, üzerine üçüncü kişiyi karşılayan -t ekini de alarak kullanılır olmuştur. Örnekleri tespit ettiğimiz eser, eskicil ögeler barındırdığı için ek -dI değil de Kırgız Türkçesi etkisiyle -t olarak karşımıza çıkar.

¹ Bu çalışma, *Kazak Destanları-IV: Kırım'ın Kırk Batırı* adlı eserdeki verilerden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Tarihî Türk lehçelerinden Harezmi Türkçesinde, şimdiki zaman kipi de bu yapıyla oluşturulmuştur (-A/-U turur + kişi zamirleri). *baru turur men, bola turur sen, çıka turur, kılı turur miz, bara turur siz, baru tururlar* (Argunşah-Yüksekkaya, 2013: 198).

Çağatay Türkçesinde şimdiki zamanın olumlu çekiminde -AdIr, -AdUr, -A turur, -ydIr, -yturur; olumsuz çekiminde ise -mAydUr yapısı kullanılmıştır (Argunşah, 2013: 164). *kork-a turur-men* “korkuyorum”; *kör-edür-men* “görüyorum, görmekteyim”; *al-maydur-men* “almıyorum”; *ne üçün ber-mey turur-sen* “Niçin vermiyorsun?” (Argunşah, 2013: 163).

Azerbaycan Türkçesindeki *gelende* “geldiğinde, gelince” (<gel-en+de > gel-ende) yapısı da bu oluşuma benzer. (gel-: FK -en: SF + de: Bul.D) Sıfat-fiil eki -An üzerine bulunma durumu eki +DA ekinin gelmesiyle oluşmuş birleşik bir zarf-fiil ekidir.

Eklerin Asıl Hali	Eklerin Son Hali
gel-: Fiil kökü	gelende “geldiğinde, gelince”
-en: Sıfat-fiil	gel-: Fiil Kökü
+de: Bulunma Durumu Eki.	-ende: Zarf-Fiil Eki

Bu kullanımın benzeri Harezmi Türkçesi metinlerinden Nehcü'l-Ferâdis'te sık görülen *kimerse* yapısında da görülür. Asıl yapısı kim er-se (Ek fiilin şart çekimi) biçimindedir. Bu kullanım, zamanla kalıplaşarak günümüzde *kimerse>kimse* olarak kullanılır olmuştur. Harezmi Türkçesinde ek-fiil, er- biçiminde olduğu için kelime günümüzden farklı olarak *kimerse* olarak karşımıza çıkar. Kelime ‘kimse’ anlamını kazandıktan sonra aslında kip ekiyle bitmesine rağmen bir isim gibi algılanmış ve üzerine isme gelen durum eklerini almıştır.

kimerseni ‘kimseyi’, *kimerseniñ* ‘kimsenin’, *kimerseke* ‘kimseye’, *kimersede* ‘kimsede’, *kimersedin* ‘kimseden’, *kimerseler* ‘kimseler’, *kimerselersiz* ‘kimselersiniz’, *kimerselerniñ* ‘kimselerin’, *kimerselerni* ‘kimseleri’, *kimerselerke* ‘kimselere’, *kimerselerdin* ‘kimselerden’ (Ata, 1998: 247-249).

Bu bilgiler ışığında Kazak Türkçesiyle ilgili metinlerden tespit edilen örnekler, kullanıldığı işlevlere göre aşağıda sınıflandırılmıştır.

1.1. -An Sıfat-fiil işlevinde

Mañayında boldı ma / Ayrılmaytın sor dedi. (Sengirbayev, KD4, 2007: 420/978). “Alnında yazılı mı yoksa / Hiç ayrılmayan bahtsızlık.”

Bi jahannan korıkpaytın / Asıl muktı neme edi. (Sengirbayev, KD4, 2007: 1357/816). “Cihanda kimseden kormayan / O has yiğidin ta kendisiydi.”

Kalmaktıñ muktı zorı edi / Aldırmaytın kalmak sol edi (Sengirbayev, 2007:585/284). “Kalmukların en güçlüsü idi / Yenilmeyen Kalmuk o idi.”

Sonda Kazıy katinga şappaytın jorga, jer baskannan kalmaytın jüyrik beredi (Sengirbayev, 2007: 675/328). “Kazı, kadına sarsmayan (koşmayan) bir yorga, Toynaklılar arasında kimseden geri kalmayan bir küheylan verir.”

Eşnerseni bilmeytin koy bakkan koyşı men dedi (Sengirbayev, 2007: 210/392). “Hiçbir şey bilmeyen koyun güden çobanım ben.”

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Üstindegi kiygeni / Ok ötpeytin şarayna (Sengirbayev, KD4, 2007: 490/690).
“Üzerine giydiği / Ok geçmeyen zirhti.

1.2. -DIK/-DUK İşlevinde

Jan kelmeytin jer edi, Özi de kımtı er edi (Sengirbayev, KD4, 2007: 1355/816).
“Kimsenin gelmediği bir yerdı, / Kendisi de güçlü bir yiğitti.”

Ol ordanıñ işine / Jan bermeytin kala edi (Sengirbayev, KD4, 2007: 280/578). “O şehrin içine / Kimsenin giremediği bir şehirdi.”

On eki tutam bul oktuñ / Ötpeytin jeri jok edi (Sengirbayev, KD4, 2007: 1244/928).
“On iki tutamlık bu okun / Delmediği bir şey yoktu.”

Bir cagında bar onuñ / Jan jürmeytin kalın kumdarı (Sengirbayev, 2007: 55/186)
“Bir tarafında var onun / İnsanın yaşamadığı pek çok kum tepesi.”

1.3. -mAz İşleviyle

1.3.1. Sıfat-Fiil İşleviyle Kullanımı

Arılmaytn tumanga, / Kalmak hanı jolıktı. (Sengirbayev, KD4, 2007: 650/562).
“Kalkmaz bir sisle, / Kalmuk hanı karşılaştı.”

Eki muñ kisi bul kalmak / Korıkpaytn er edi. (Sengirbayev, KD4, 2007: 1278/724).
“İki bin kişilik bu Kalmuk ordusu / Korkmaz yiğitlerden oluşmuştu.”

Otız arşın kalası bar / Ber jağında balşık sor / At şappaytn jeri bar / Kalmaktın munda torı bar. (Sengirbayev, KD4, 2007: 954/798). “Otuz arşınlık bir şehri var / Bu tarafı bataklıktır / At yürüyemez yerleri var / Kalmuk’un burada tuzağı var.”

Şamalı jeri kan boldı / Köz körmeytin şaň boldı. (Sengirbayev, 2007:377/200) “Ufak bir yer kan oldu / Göz gözü görmez toz oldu.”

1.3.2. Kip Eki Olarak Kullanımı

Koymaytn edim onu da, / Bir-birdep kaşıp taradı (Sengirbayev, KD4, 2007: 906/914). “Sağ bırakmazdım onları da, / Birer birer kaçıp dağıldılar.”

Tuz adamnıñ tamagınıñ demin keltirüvşi edi, onu las erkek baspaytn edi (Sengirbayev, KD4, 2007: 5/830). “Tuz insanın gıdası olan aşa tat verirdi. Ona, yani tuza kirli erkek basmazdı.”

Karnım aştı dep üyge, sire, barmaytn edi (Sengirbayev, 2007: orak, mamay/256)
“Karnım acıktı diye eve de hiç gelmezlerdi.”

Bular azğana noğay goy, kolınan tük kelmeytin (Sengirbayev, 2007:271/270).
“Bunlar avuç kadar Nogaylar, ellerinden bir şey gelmez.”

1.4. -AcAk İşleviyle

1.4.1. Sıfat-Fiil İşleviyle Kullanımı

Beriñiz de asıl ediñiz / Kol jetpeytin aspanday (Sengirbayev, KD4, 2007: 310/578).
“Hepiniz de birer asıldınız / Elin ulaşamayacağı gökyüzü gibi.”

Kasıma kel sen meniñ / Basındı seniñ jularmın / Ekinşi kaytıp Nogaylıga / Kelmeytindey kılarmın! (Sengirbayev, 2007:190/484). “Yanıma yaklaş sen benim / Kelleni senin koparırım / Tekrar dönüp Nogay eline / Gelmeyecek hale sokarım.”

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Kiygen eken savıtın / Şapsa karuv ötpeytın (Sengirbayev, KD4, 2007: 865/604).
“Giymiş imiş zırhını / Vursa silah geçmeyecek.”

Suvırılmaytın düniyede / Bolattan kakkan şege bar (Sengirbayev, 2007:8/228).
“Hayatta sökemeceğin / Çakılı çelikten çivileri var.”

1.4. -mAsl İşleviyle

Onı töktirdiñ, eyel baspaytın tuzdı bastırdık. (Sengirbayev, KD4, 2007: - /830).
“Onu döktürdün. Kadının basmaması gereken tuza bastırdın.”

2. -mAytuğın/-pAytuğın Eki

Kazak Türkçesiyle ilgili dilbilgisi kitaplarında bu ekle ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Sadece Karakalpak Türkçesinde bu ekin hem olumlu hem de olumsuz yapıyla ve geçmiş, gelecek veya geniş zaman ifade eden sıfat-fiil göreviyle kullanıldığı görülmektedir.

Aytatuğın sözine kara. “Söylediği söze bak.” (Uygur, 2010: 206).

Balık tutatuğın tor “balık tutulan ağ” (Uygur, 2010: 206).

Kelispeytuğın gepti söylemeseñ-e! “Olmayacak sözü söylemesene! (Uygur, 2010: 206).

Nogay Türkçesinde ses bilgisi bakımından farklı bir gelişim gösteren -Atagan/ - ytagan eki de bu eke örnek verilebilir.

Yumurtkalaytagan tavık “Yumurtlayan tavuk” (Buran-Alkaya, 2014: 322).

Sen süyetagan as “Senin sevdiğin yemek” (Buran-Alkaya, 2014: 322).

Yazımıza konu olan bu birleşik ek de -mAytın ekinde olduğu gibi tur- fiiliyle kurulmuş; ardından üzerine -gAn sıfat-fiil ekini ve son olarak da araç durumu eki +n’yi alarak birleşik bir ek oluşturmuştur. Ekin sadece ilk kısmı ses uyumlarına göre değişiklik göstermektedir (-may/-mey). İkinci kısım olan -tuğın ise tek şekillidir; -tüğın şekli yoktur. Ekteki bazı seslerin düşmesi sonucu da karşımıza böyle bir yapı çıkmıştır.

Kazak Türkçesindeki bu ekin aşağıdaki biçimde oluştuğunu düşünmekteyiz.

Eklerin Asıl Hali	Eklerin Son Hali
-mA-: Olumsuzluk eki	-me-y-ü tur-gan+1+n > -meyturganın > -meytuganın > -meytuğın
-y-: Yardımcı ses	
-u: Zarf-fiil eki	
tur-: Yardımcı fiil	
-gAn: Sıfat-fiil	
+I+:Bağlantı ünlüsü	
+n: Araç durumu eki	

Taradığımız metinlerde bu ekle ilgili aşağıdaki örnekler tespit edilmiş ve işlevlerine göre sınıflandırılmıştır.

2.1. -An Sıfat-fiil işlevinde

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Ölmeytuğın düniyede, / Şaytannan başka iynsan jok. (Sengirbayev, KD4, 2007: 64/568). “Ölmeyen hiç bu dünyada, şeytandan başka yaratık yoktur.”

Bermese de şara jok / Bermeytuğın kuday-dı. (Sengirbayev, KD4, 2007: 110/570). “Vermese de buna çare yok / Vermeyen Allah’tır.”

Kaytpaytuğın Köşke bolsañ./ Jolım ülken agamın. (Sengirbayev, KD4, 2007: 193/942). “Çekinip korkmayan Köşke isen / Yolu büyük ağabeyim.”

2.2. -AcAk İşleviyle

Kalmaktın istep paydasın / Ölmeytuğın jerlerge, / Kız da suktı nayzasın. (Sengirbayev, KD4, 2007: 594/900). “Düşünüp Kalmuk’un faydasını / Öldürmeyecek yerlerine, / Kız da sapladı mızrağını.”

Kelmeytuğın şamalı. / Janniñ ogan şaması. (Sengirbayev, 2007:50/186) “Parmakla sayılacak (sayılamayacak) kadar azdı / İnsanlar arasında ona gücü yetecek.”

Bul kızılbas pen iñdistiñ / Kelmeytuğın jer dedi (Sengirbayev, 2007:530/206) “Burası Kızılbaşlarla Indısların / Ayak basmayacağı bir yerdi.”

Bitpeytuğın is bolsa / Öz halkımnan surayın. (Sengirbayev, 2007: 130/352) “Çözülmecek bir iş çıkarsa / Öz halkıma sorayım.”

2.3. -mAktAn İşleviyle

Bu işlevle ilgili sadece bir örnek tespit edilmiştir.

Buyrıktan keter şama jok / Bermeytuğın şara jok. (Sengirbayev, 2007:755/456) “Buyruğa uymamaya olanak yok / Vermekten başka çare yok.”

3. Sonuç

Kazak Destanları-IV: Kırım’ın Kırk Batırı adlı eserden elde edilen verilerden yola çıkıldığında -mAytuğın / pAytuğın eklerinin çağdaş Kazak dil bilgisi kitaplarında kullanılmadığı görülmüştür. Bunun yanında -mAytIn/ -pAytIn olumsuz yapıları ekin de olumlu şekli kadar yaygın kullanıldığı gösterilmiştir.

Kazak Türkçesiyle ilgili dil bilgisi kitaplarında yer almayan bu eklerle ilgili verilen bilgiler doğrultusunda bu iki ek, her ne kadar birkaç örneği isim-fiil ve kip eki gibi kullanılsa da daha çok sıfat-fiil olarak görev yapan bir ektir. Çağdaş Türk lehçeleri arasında sadece Karakalpak ve Nogay Türkçesinde benzer kullanımına rastladığımız bu eklerin tespit edildiği Sengirbayev’den derlenen bu destanda, dönemin yazı dilinin yanı sıra destan söyleyicisinin ağız özelliklerinin de esere yansıtıldığını düşünmekteyiz. Çağdaş Kazak Türkçesiyle ilgili dil bilgisi kitaplarında bu eklerle ilgili bilginin olmayışı da bu ağız özelliklerini yazıya yansıtma görüşümüzü desteklemektedir.

4.

Kaynaklar

- ARGUNŞAH, Mustafa (2013). Çağatay Türkçesi (Tarihî Türk Lehçeleri). Kesit Yayınları: Ankara.
- ARGUNŞAH, Mustafa-YÜKSEKKAYA, Gülden Sağol (2013). *Karahanlıca- Harezmece - Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yayınları: Ankara.
- ATA, Aysu (1998). Nehcü'l-Feradis-III Dizin-Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BİRAY, Nergis - AYAN, Ekrem - ERCİLASUN, Güljanat Kurmangaliyeva (2015). Çağdaş Kazak Türkçesi (Ses - Şekil - Cümle Bilgisi - Metinler), Bilge Kültür Sanat Yayınları: İstanbul.
- BURAN, Ahmet - ALKAYA, Ercan (2014). Çağdaş Türk Yazı Dilleri-3: Kuzeybatı / Kıpçak Grubu, Akçağ Yayınları: Ankara.
- ÇENGEL, Hülya Kasapoğlu (2017). Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, Levent - DURMUŞ, Oğuzhan - HÜNERLİ, Bülent - ŞUATAMAN, Özlem - EFENDİYEV, Ahmediyye (2015). Çağdaş Türk Lehçeleri, Paradigma Yayınları: Çanakkale.
- SENGİRBAYEV, Murın Jırav (2007). *Kazak Destanları IV: Kırımın Kırk Batırı* (Aktaranlar: Fikret Türkmen, Metin Arıkan), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KOÇ, Kenan - BAYNİYAZOV, Ayabek - BAŞKAPAN, Vehbi (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- UYGUR, Ceyhun Vedat (2010). Karakalpak Türkçesi Grameri. Kriter Yayınları, İstanbul.